

İnsan Hakları ve Kütüphanecilik Mesleği

Murat Soytürk*

Öz

Biçimsel teknik bir disiplin olarak gelişmeye başlayan Kütüphanecilik mesleğinin çok da eski olmayan tarihlerden gelen, uygulamanın yanında özde de ne yapmaya çalıştığıyla ilgili fikişsel bir temellendirmeye sahip olduğu bilinmektedir. Bu düşünsel açılıma kaynaklık eden dönemlerin ve olguların insanlığın hak arama eylemine geçmesiyle paralellikler gösterdiği görülmektedir. Salt uygulamaya yönelik bir meslek olarak algılanmaktan öte topluma katkısıyla da anılması gereken bir mesleğin artık nerede durduğuna ve ne yapmaya çalıştığına ilişkin düşünsel temelini de özümseyerek sağlamlaştırması gerekmektedir. İnsana hizmet götüren ve son dönemlerde teknolojisine gereğinden fazla yoğunlaşmış gibi gözüken bir meslek için bu daha da önemli gözükmektedir. Mesleğin profesyonellerini uygulamaya yönelik rutini de ıskalamadan güdüleyecek bir takım değerler bütünüünün altının çizilmesinin, mesleğin toplumsal kabulü ve saygınlığının artması anlamına geleceği de unutulmamalıdır. Bu bağlamda mesleğe ilişkin düşünsel dokunun ülkemiz gerçekliğinde, çağımız dünyasının en önemli temalarından olan insan haklarıyla örüntülü olarak tekrardan hatırlanması gerekliliği hissedilmektedir.

Giriş

Kütüphaneler olmak üzere diğer bilgi merkezleri, türleri ne olursa olsun var oldukları günden bu güne kadar üzerlerinde bilginin kayıtlı olduğu materyalleri toplamak, düzenlemek ve bunları etkin bir şekilde kullanıma sunmak üzere yola çıkmışlardır. Temel amaçlarından biri insanların ihtiyaç duydukları bilgiye ya da bilgi kaynaklarına ulaşmasına yardımcı olmak olan bir mesleğin elbette bir takım yöntem ve uygulama metotlarına yoğunlaşması kaçınılmaz ve gerekliydi. Bu gereklilik geçmişte bilginin kayıtlı olduğu basılı materyalleri günümüzde ise; basılı yayınların yanı sıra elektronik ortamlardaki kayıtlı bilginin kullanımını da işlevsel kılarak insanoğluna hizmet vermeye çalışan kütüphaneciliğin bu zorunluluğu onun basit bir iş, sıradan bir uğraş gibi algılan-

* Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Kütüphanecilik Bölümü 2001 Mezunu.Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yüksek Lisans Öğrencisi

masına sebep oldu. Yakın dönemlere gelinceye dek Kütüphanecilik, özde, “bir biçimsel teknik bilim” kimliği taşımaktadır ve uygulamalı yanı ağır basar.

Alanın uzmanları için temel konular, yalnızca kütüphanelerin iç örgütlenmesi, kitap dermelerinin seçim ve düzenleniş yöntemi, katalogların oluşturulmasıdır. Gerçekte bunlar, derinliğine bilimsel genellemelere gereksinim duyulmayan işlemsel sorunlardı. Bu yüzden, Kütüphaneciliğin gelişim dönemlerinde O’nun hem “düşünsel dokusu” hem de “diğer bilimlerle olan ilişkisi sorunu” karanlıkta kaldı (Soysal,1998:103).

Mesleğin bugünde devam eden ve etmesi gereken bu biçimselliğinin yanında, toplumsal koşullardan doğan zorunluluklar nedeniyle 19. yüzyıla kadar uygulamanın yanında düşünsel bir açılımda bulunamaması son derece normaldir. Çünkü belli bir coğrafya üzerinde ve zamanda insana hizmet vermeye çalışan kuruluşların çehresini o dönemin toplumsal koşullarının şekillendirmesi kaçınılmazdır. Tarihe toplumsal koşullar temelinde bakıldığında, kütüphane tarihinin, toplumsal koşullar anlamına gelen ekonomik, düşünsel/düşünce, politik ve kültürel tarihlerden bağımsız/ayrı ele alınamayacağı açıktır (Yılmaz,1999:545). Kütüphaneler de bu gerçekten ayrı tutulamayacak şekilde insanlara hizmet götürürken toplumsal koşulların ivmelemesiyle çeşitli tutum ve değerler bütünü etkisiyle kendilerini ifade etmişlerdir. Nitekim tarihe çok da gerilere gitmeden ortaçağdan 19. yüzyıla kadar şöyle bir bakıldığında tüm toplum tarafından kabul görececek ve işlevsel olarak kullanılacak bir kütüphane kurumunun varlığından söz etmek imkânsız görünmektedir. 18. yüzyılda bile pek çok kütüphane derme ve yönetimleri ile, kütüphaneden çok müzeye benziyordu (Baysal,1991:46). Bunun nedenini elbette çok uzun yüzyıllar tüm dünya üzerinde görülen aşağı yukarı aynı toplumsal düzende aramak yerinde olacaktır. Ortaçağdan sanayi devriminin gerçekleştiği yıllara kadar tüm dünyada tarıma ve genellikle tek tanrılı dinlere dayalı imparatorlukların egemen olduğu ve bu imparatorluklarda yaşayan nüfusun çoğunluğunu da tarımla uğraşan köylülerin oluşturduğu bilinmektedir. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan bu köylülerin hiçbir özgürlüklerinin olmadığı köle gibi çalıştıkları bu düzenin de din adına din adamları aracılığıyla devamının sağlandığı görülmektedir. Burada çok kısa olarak betimlenmeye çalışılan böyle bir toplumsal gerçeklikte kütüphane kurumundan beklenen hizmetin ne olması gerektiğinden ya da nasıl olması gerektiğinden elbette bahsedilemez. Bu hizmetin ne ya da nasıl olması gerektiğine kaynaklık edecek düşünsel bir temelden ya da etik harekettten hiç bahsedilemez ki zaten kütüphaneler bu dönem boyunca bugünkü özlerine tamamen zıt olarak sadece din adamlarına ve bilim adamlarına hizmet vermek gibi bir anlayışın içinde olmuşlardır. Çok uzun yıllar böyle bir toplumsal düzende onun bir parçası olan kütüphanelerin de hizmetlerinin sadece belli bir kesimin çıkarına olacak şekilde olması da yadırganamaz. Kütüphaneciliğin, “bir biçimsel teknik bilim” olma ötesinde gerçek kimliğini araştırır duruma

gelebilmesi için,”kayda geçmiş bilgi” ile “toplumsal etkinliğin karşılaştığı noktada konumlandığını” algılaması gerekmiştir. Böylesine önemli bir aşamayı kaçınılmaz kılan, Kütüphane kurumunun, toplumdaki yapısal yenileniş sonucu, daha değişik ve yoğun gereksinimler duyan kitlelerle yüz yüze geliyordu (Soysal, 1998:104).

Toplumdaki bu yapısal yenilenişe neden olan gelişmenin ise sanayi devrimi olarak adlandırılan ve yeni enerji kaynaklarının üretimde kullanılması sonucu olduğu bilinmektedir. Sanayi devrimi, küçük zanaat, tezgah ve atölye üretiminin yerine yeni teknik ve makinelerle donatılmış fabrika üretiminin geçmesi, başka bir deyişle, yeni bir enerji kaynağı buhar gücünün harekete getirdiği makinenin insan, rüzgar, su, hayvan gibi doğa enerjisinin yerini almasıdır (Talas, 1990:59). Yüksek enerji teknolojisinin gittikçe yaygın ve artan bir biçimde kullanılışı ile beliren sanayileşme hemen hemen her ülkenin toplumsal yapısında büyük ve derin değişmelere yol açmıştır. Çok uzun yıllar tarımla uğraşarak geçimini sağlayan milyonlarca insan sanayi alanına itilmiş, işyeri evden ayrılmış, küçük imalathaneler yerlerini büyük kuruluş ve fabrikalara bırakmıştır. Teknoloji değişik iş ve becerilere yol açmış bir çok eski becerinin hükmü kalmamıştır. Sanayide kullanılan ileri teknoloji ihtisaslaşmayı da birlikte getirmiş, kişinin herhangi bir işi yapar duruma gelebilmesi için gerekli eğitim süresi de uzamıştır. Sanayi kesiminde tarımla kıyaslanamayacak ölçüde gelir artışı olmuştur. Bu sektörde çalışan insanların sayılarının artması çok büyük bir işçi sınıfının doğmasına da zemin hazırlamıştır. Ayrıca ticaret, idare ve teknik alanlarda çalışanların ihtiyaç dolayısıyla önem kazanmaları ve sayıca artmaları sonucu da orta sınıf gelişmiştir. Sanayileşme sonucu yeni olanakların doğması ile kişinin kendisi ve çocukları için beklentileri artmış amaç düzeyi yükselmiştir. İnsanların iş dışında kalan boş vakitlerinde eğlence sanat vb. aktivitelere yönelmeleri şehir kültürünü de oluşturmuştur. Böylece insanlar işten işe, bir beceriden diğer bir beceriye, bir sınıftan diğer bir sınıfa, alışıktır. Bir yaşam tarzından hiç aşına olunmayan yaşam tarzlarına doğru hareket eder duruma gelmişlerdir.

Elbette böylesine büyük toplumsal değişmelerin yaşandığı bu dönem beraberinde yeni sorunlarda getirmiştir. Ağır ve insanca olmayan iş şartları, kente uyum, işsizlik ve buna benzeyen bir çok yeni sorunun yanında eski sorunların yeni biçim ve yoğunluk kazanmış halleri de bu süreçte insanlığın büyük ıstıraplar yaşamasına neden olmuştur. Sanayileşme sonucu ekonomik gelişme ile refah arttıkça insancıl yaklaşımın da bir tepki olarak ortaya çıkmasıyla bu zorlukların ve ıstırapın giderilmesi yönünde çaba harcanmış ve öncekinden daha güvenli zengin yeni refah toplumları oluşmaya başlamıştır. Daha önemlisi insan hakları kavramı çıkıyor, sanayileşme “insan hakları” kavramını getiriyor. O fabrikada çalışan adamla, o yönetici Papa, o kral, o imparator aynı haklara sahip yöneticiye dönüşüyor. Bütün insanlık demokratik

sosyal hukuk devletine doğru gidiyor (Kongar, 2002:41).

Bu dönemle birlikte insanların can ve mal güvenliklerini korumanın yanında artık sağlık, eğitim ve sosyal yaşamda gereksinim duyulan bir çok kuruma olan ihtiyaçlarını karşılamak da devletlerin sorumlulukları arasında sayılmaya başlanmıştır. Kütüphane kurumu da bundan nasibini almış bilgi gereksiniminin toplumsal boyutlara ulaşması sonucu kamu kaynaklarıyla insana hizmet veren kütüphaneler tüm dünyada kurulmaya başlanmıştır. Artık kütüphaneler yalnızca din adamları, bilim adamları ve bilgelerin yararlandığı yerler olmaktan çıkmıştır. Her vatandaşın kütüphanelerden yararlanmaya hakkı olduğu gibi, kütüphane hizmetlerine sahip olmak da insanların temel hakkıdır (Alakuş, 1991:54).

Halk kütüphaneleri pratiği ve mesleki kimliğin oluşum süreci:

Nitekim mesleğin artık bugün ulaştığı biçimsel ya da uygulama yönünden çok bilgi ve insan arasında kendine özgü bir işlevsellikle köprü vazifesi gören, bu görevin insanın değerinden ve onurundan kaynaklandığını bilen, toplumun bilgiye ulaşan, düşünen ve bunun sonucu kendi kendine yeten bireyler sonucu ileriye doğru hamle yapacağını kabul eden anlayışı, halk kütüphanelerinin ortaya çıkması ve gelişmesi pratiğinde görebiliriz. Çünkü gerçekten, bilimsel ve güvenilir ilkeler üzerine kurulu her uygulama bir felsefi temele gerek duyar. Diğer deyişle, uygulama, dayandığı ilkeler ne denli bilimsel ve tutarlı olursa olsun, felsefi dayanaktan yoksunsa, anlam taşımaz, Kütüphanecinin salt bir takım görevleri yerine getirmekten öte, yaptığı şeye değin bir görüş sahibi olabilmesi için de böyle bir dayanak gerekli idi (Soysal, 1998:105).

Ortaçağ Avrupası'nın baskıcı, otoriter ve insana değer vermeyen skolastik anlayışına tepki olarak gelişen ve her biri birbirinin hazırlayıcısı ve devamı olarak gelişen düşünsel hareketler halk kütüphanelerinin de doğuşuna zemin hazırlamıştır. Rönesans, onun dünya görüşü olarak Hümanizm ve onu bütünleyen bir parça olarak Reform halk kütüphanesinin doğuş sürecini başlatan düşünsel dönüşümlerdir (Yılmaz, 1999:561). Bu düşünsel gelişim dönemlerinde kavranan insanın değerli bir varlık olması, gelişme ve kendini gerçekleştirme hakkına sahip olması, böyle bir gelişmenin de toplumdaki herkesi kapsayan bir eğitimle sağlanabileceğinin farkına varılması gibi olguların halk kütüphanelerinin kurulması için zemin hazırladığı söylenebilir. Nihayet tüm bu düşünsel atılımlar sonucu temellenen ve sanayi devriminin de ortaya çıkardığı yeni sınıflar, şehir kültürü, ve bilgi gereksiniminin toplumsal boyutlara ulaşması sonucu artan taleple 19.yüzyılda ilk halk kütüphanesi sanayileşmenin doğduğu İngiltere'de kurulmuştur. Ulusal yasa temelinde, yerel yönetimlerin bir hizmeti olarak kurulan ilk halk kütüphaneleri herkese eşit ve parasız hizmet

anlayışıyla yola çıkmışlardır. Böyle bir gelişmenin insanlığın Ortaçağ Avrupası sonrası reform hareketleriyle başlayan ve artık 19.yüzyılda doruk noktasına ulaşan kazanımlarının bir örneği olarak kabul edebiliriz. Mesleğin ne yapmaya çalıştığı ve bunu neden yapmaya çalıştığına ilişkin görüşünün halk kütüphanelerinin de doğmasına neden olan insanoğlunun hak arama eylemine geçmesiyle biçimlenmeye başladığını söyleyebiliriz. 15.yüzyıldan sonra gerçekleşen Rönesans ve Reform gibi düşünsel hareketlerin aslında devlet ve siyasal düzenleri de etkileyerek bugünkü modern insan haklarına geçişte zemin oldukları bilinmektedir. O dönemler boyunca sorgulanan ve insan haklarının temel düşünsel boyutları da olan yaşam, eşitlik, özgürlük ve barış gibi kavramları ilk olarak halk kütüphanelerinin daha sonra ise tüm kütüphanelerin referans olarak uygulamada bu ilkeler doğrultusunda hareket ettikleri gözlenmiştir.

Nitekim kendisini uluslar arası barışı ve insan hakları ve özgürlüklerini korumaya adanmış olan Birleşmiş Milletler bünyesinde kurulan Unesco'nun (Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü) özelde halk kütüphanelerini genelde ise tüm kütüphane türlerini insan haklarını koruyacak saygı yaratacak ve geliştirecek şekilde organize etmeye çalıştığı gözlenmiştir.

Kuruluşun amacı; ırk cins dil ve din farkı gözetmeksizin birleşmiş milletler anayasasında dünya uluslarına tanınan insan hakları ve temel özgürlüklerine; yasalara ve adalete ortak bir saygı yaratmak için, uluslar arasındaki işbirliğine eğitim, bilim ve kültür yolu ile yardım ve böylelikle barış ve güvene hizmet etmek olarak tanımlanmıştır. Dünyadaki barış ve huzura eğitim bilim ve kültür yolu ile yardımcı olmak amacıyla yola çıkan Unesco'nun bu yolda kütüphanelerin önemini anlaması da gecikmemiştir. 1945 yılında yani Unesco'nun kurulmasından bir yıl sonra kütüphanelerin ve benzer kurumların hizmetlerinin geliştirilmesi için bu kurum içerisinde bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon tarafından hazırlanan bildirmede özetle şöyle denilmektedir. "Uluslar arası sağlam ve verimli eğitimsel ve kültürel ilişkiler ve aynı zamanda bütün alanlarda uluslar arası işbirliği ve anlayış bilgi ve fikirlerin yeterli bir biçimde yayılmasına bağlı olmalıdır...Bunların yayılmasını basılı ve diğer kayıtlar sağlar. Her tür okuyucunun her yerde her türlü nedenle bunlardan yararlanmasını sağlamak kütüphaneciliğin görevidir" (Çapar, 1987:164).

Unesco tarafından daha sonraki yıllarda yayımlanan halk kütüphaneleri bildirimleri ise belki de tüm dünyada kütüphanecilik mesleğinin felsefi köklerinin sağlamlaşmasına ve hizmetlerin bu ilkeler çerçevesinde gerçekleştirilmesine yada bu beklenti içinde olunmasına aracılık etmişlerdir. 1972 ve 1994 tarihli Unesco Halk Kütüphaneleri bildirimlerinde geçen ortak noktalar şu şekilde özetlenebilir.

- Eşit hizmet ilkesi.
- Hizmetlerin ücretsiz olması.
- Halk kütüphanelerinin demokratik niteliği ve halk kütüphanesinin demokratik yaşama katkısı.
- Halk kütüphanelerinin ulusal barışı sağlamadaki etkisi.
- Halk kütüphanelerinin özel gruplara özel hizmetler vermesi (Yılmaz, 1996:158).

Tüm bu gelişmeler sonucu geline bugünkü noktada uluslar arası kütüphane derneklerinin kabul ettiği ve hayata geçirilmesini istedikleri temel meslek ahlaki ilkelerinin yine hep insan haklarıyla iç içe olduğu görülmektedir. Bunlar düşünce özgürlüğüne saygı, bilgiye erişimde eşitlik, sansüre karşı mücadele, kullanıcı bilgilerinin gizliliği gibi uygulamayı şekillendirmesi beklenen etik kodlardır. Bu bağlamda kütüphanecilik mesleğinin felsefi köklerinin oluşmasında zemin konumu gören insan hakları kavramının ve tarihsel süreç içindeki gelişiminin irdelenmesi yerinde olacaktır.

İnsan hakları kavramı gelişimi ve düşünsel temelleri

İnsan hakları kavramının temelinde elbette insan olgusu bulunmaktadır. Akıl taşıyan, düşünen ve aynı zamanda psikolojik varlık olarak insanın sırf insan olması nedeniyle doğuştan bazı haklarının varolduğu savı insan hakları düşüncesinin başlangıcı olmuştur. Her insanda temelde bir toplumsal ilişkinin sonucu olarak varlık kazanır ve yaşamını sürdürür. Hak kavramı da toplumsal yaşama geçiş ile birlikte ortaya çıkmıştır. Genel olarak hak bir kimsenin isteyebileceği, ileri sürebileceği ve kullanabileceği bir durumu belirtir. İnsanların gereksinimlerini karşılayacağını belirten devlet onların doğuştan gelme bazı hak ve özgürlükleri bulunduğunu ve bunları koruyacağını söylemiştir. Hak ve özgürlüklerinin güvende olduğunu gören insanlarda bazı sınırlamalara bu güvence karşılığında toplumsal yaşam içerisinde rıza göstermişlerdir. Hak ve yetki olguları aslında toplumsal düzeninin temelinde vardır.

İnsan haklarının düşünsel temelleri çok eski dönemlere kadar götürülebilir. Ancak bu hakların bir kavram olarak biçimlenmesi 18.yüzyıldan sonra başlamıştır. Nitekim insanlar ilk olarak uzun yıllar yaşam üzerine düşünmeye başlamışlardır. Yaşamın değeri ve canlıların varoluşu, onu izleyen tüm diğer değer ve ideallerin kaynağıdır. Her insanın fizyolojik olarak değerinin yanında yaşamı geliştirici ve besleyici tüm etkinliklerden yararlanma hakkına sahip olduğu düşüncesi zaman içinde gelişip ifade edilmiştir. İnsanların tam ve tatmin edici yaşamlar sürdürerek mutlu olacakları ve tüm dünyada barış ve huzurun ancak böyle sağlanabileceği gerçeğine ulaşılmıştır. İnsan haklarının ikinci

önemli düşünsel boyutu eşitliktir. Eşitlik basit ve yalın ifadesiyle her şeyin herkes için aynı olmasıdır. Eşitlik hiçbir ayrıcalığı kendi yapısı içinde barındırmaz. En küçük bir ayrıcalık ya da ilgisizliğin insan haklarının törpülenmesine neden olacağı unutulmamalıdır. İnsan ve toplumun aynı düzen içerisinde bütünleşmesini sınırlayacak ve sosyal düzenin belli bir grubun lehine olacak şekilde kurumlaşmasını sağlayacak uygulamaların karşısında olunarak toplumsal adaletin yerine getirilmesi eşitlikten anlaşılan olmalıdır. Özgürlük ise bir anlamda insan haklarının özünü oluşturmaktadır. Özgürlük insanın bütün yönleri ve boyutları ile gelişme olanaklarına kavuşabilmesidir. Nitekim uzun yıllar düşünsel boyutlarıyla ortaya konmaya çalışılan bu kavramlar Fransız ihtilali sonrası somutlaşarak bir takım belgeler aracılığıyla yazılı hukuklarda da vücuda gelmişlerdir. Birleşmiş Milletler tarafından ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (Universal Declaration of Human Rights) Madde 1: Her insan özgür; onur ve haklar bakımından eşit doğar. Akıl ve vicdanla donatılmış olup birbirlerine karşı kardeşlik anlayışıyla davranır (Sencer, 1988:48). Avrupa Konseyi tarafından ilan edilen insan haklarını ve temel özgürlükleri koruma sözleşmesi (Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms) Madde 2: herkesin yaşam hakkı yasayla korunur. Hiç kimse, yasa da ölüm cezası öngörülen bir suçu işlemesi durumunda bir mahkeme kararının yerine getirilmesi dışında amaçlı olarak yaşamından yoksun bırakılamaz (Sencer, 1988:398).

İnsan haklarıyla ilgili ilk düşüncelerin eski Yunan ve Roma da gündeme geldiği ve o dönemin düşünürlerince ele alındığı görülmektedir. Bu dönemde insanı her şeyin temelinde yer alan görüşlerin gelişmesine rağmen, bunların o dönemin toplumlarında gerçekleştiğini söyleyebilmek olanaksızdır. Katı bir devlet anlayışının hakim olduğu o dönemlerde tüm insan ilişkileri ve toplumsal olgular devlet yönetiminin egemenliği altında geliyordu. Ortaçağ da ise yeni bir dönem başlamış ve devletin sınırsız hukuk sistemi yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Ortaçağ tam bir özgürlük dönemi olmamakla beraber yinede insanların kişilik kazandığı bir ortamı hazırlamıştır. Ortaçağlarda siyasi yapıyı feodal düzen oluşturmaktadır. Böyle bir düzende halk yöneticilere karşı hizmet ve sadakatle yükümlüyken, yönetenlerde onların can ve mal güvenliğinden sorumluydular. Bu dönemde din olgusu da giderek ön plana çıkmış ve dinsel ilkelerin devlet yönetimlerini etkisi altına aldığı gözlenmiştir. Tek tanrılı dinlerin giderek ön plana çıkması ve dinsel etkilerin devlet yönetimlerinde hissedilmesiyle insanların bazı hak ve özgürlüklere sahip olduğu gerçeği yavaş yavaş belirmeye başlamıştır. Dinin getirdiği hükümler sayesinde insanlar sahip oldukları hakları devlete karşı ileri sürebilir duruma gelmişlerdir. Devlet yöneticilerinin, yönettikleri halkla tanrı katında eşit oldukları, yönetici olmanın bir ayrıcalık olmadığı gerçeği dile getirilmeye başlanmıştır. Böylece hükümdarlar, egemenlik haklarını kilise aracılığı ile tanrıdan aldıkları için dinin denetimine razı olmuşlardı.

O dönemde insan haklarıyla ilgili kazanımların genel olarak kralın yetkilerinin kısıtlanması dolayısıyla da halkın özgürlüklerinin artması yönünde olduğu bilinmektedir. Bu çağlardaki antlaşmaların en önemli örneğini hiç kuşkusuz 1215 tarihli İngiliz Büyük Şartı (Magna Charta Libertatum) oluşturmaktadır. 63 madde içeren şartta, kişinin can ve mal güvenliğine sahip olduğu belirtilerek, bunlar kralın keyfi müdahalelerine karşı korunmuştur. Şartta ayrıca, kişiye keyfi yakalama ve ceza takibine karşı korunma gibi somut bir takım haklar da tanınmışsa da, bunları uygulamada etkin bir şekilde gerçekleştirebilecek mekanizmalar kurulamamıştır. Buna rağmen, büyük şart, kralın yetkilerini kısıtlayan ve kişi hak ve özgürlüklerin sınırlarını genişleten ilk adım olarak insan hakları alanında ilk ve en önemli belgelerden biri sayılmaktadır.

15.yüzyıldan sonra batı dünyasında olan bilimsel, ekonomik ve siyasal dönüşüm, hacli seferleriyle elde edilen bilimsel ve teknik gelişme ile hareketlenmeye başladı. Bilim adamlarının gözlem ve deneye yönelmesi, olayların akıl yoluyla sorgulanmaya başlaması tüm toplumsal düzene hakim olan dininde sorgulanması beraberinde getirdi. Tüm bu gelişmeler daha sonra birbiri ardına gelecek düşünsel dönüşüm süreçlerine hareket verecek olan Rönesans'ın doğmasına neden oldu. Rönesans'ta ilk hamleyi bilin başlatmış, aklın değeri yeniden keşfedilmiş, bu özellik de akıl ile duyguyu birleştiren güçlü bir sanat akımı doğurmuştur. Bu gelişme içinde değişen devlet yapıları, Reform hareketinin getirdiği aydınlanma, devlet ve siyaset felsefesine de yansımış, sözü geçen alanda çeşitli düşünceler ileri sürülmüş, modern insan hakları ve özgürlük kavramlarına geçiş sağlanmıştır (Mumcu, 1992:43). Bu düşünsel dönüşüm süreçleri sonrası gerçekleşen Fransız İhtilali ise belki de tüm dünya için atılan önemli bir adım olmuştur. İnsan haklarının ülke sınırları gözetilmeksizin bütün dünyada geçerli olduğu şeklindeki evrensel insan hakları anlayışı, Fransız İhtilali sonucu yerleşmiştir. Bu ülkede yapılan temel hak ve özgürlüklerin geniş bir şekilde yer aldığı anayasal düzenlemeler, Avrupa'nın diğer ülkelerini de çok derinden etkilemiş ve çığ gibi yayılmıştır. İnsan hakları alanında adım adım gerçekleşen bu gelişmeler sonucu ilk kez İngiltere de, 1689 tarihli temel haklar bildirisi, daha sonra 1776 tarihli Virginia İnsan Hakları Bildirisi ve Amerikan Bağımsızlık Bildirisi ve 1789 tarihli Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirilerinde, insanların doğal, evrensel ve devredilemez haklarının olduğu dile getirilmiş ve bu hakların devletlerin anayasalarına girme süreci başlamıştır. Anayasal denetim mekanizmalarıyla güvence altına alınmaya başlanan insan hakları, bu yüzyıldan sonra tam anlamıyla gelişerek bugünkü modern insan hakları anlayışına zemin hazırlamıştır.

Nitekim 20.yüzyıl insan haklarının ulusal sınırların dışına çıkarak evrenselleştiği bir dönem olmuştur. Bu dönem insan haklarının, devletler için sadece ahlaki bir yükümlülük olmaktan çıkıp, siyasi bir anlam ve içerik kazandığı bir dönem olmuştur. İnsan haklarının uluslararası arenadaki bu sarsıl-

maz yerini almasında yarım yüzyılda gerçekleşen iki dünya savaşının etkisi de önemli roller oynamışlardır. Yaraları bugün bile sarılamayan bu savaşlar, milyonlarca insanın ölümü ve sakat kalmasıyla, insanın değeri ve onuruna yakışmayan olaylara meydan vermesi sonucu tüm dünyada barışın sağlanması insan hakları ve özgürlüklerine gereken saygının gösterilmesi uğrunda uluslararası bir bilincinde doğmasına neden oldu. İnsan hakları ve özgürlükleri konusunda savaş sonrasındaki çabaları iki kesime ayırmak gereklidir. Bunların ilki daha global (toptan, bütünsel) olan BM'in başını çektiği çabalardan, diğeri ise Avrupa devletlerinin kendi aralarında gösterdikleri çalışmalardan oluşmaktadır (Mumcu, 1992:98). Bu çabalar sonucu ilk kez Birleşmiş Milletler tarafından 1948 yılında ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'ni, 1950 yılında Avrupa Konseyi'nin ilan ettiği İnsan Haklarını ve Temel Özgürlüklerini Koruma Avrupa Sözleşmesi izlemiştir. Bu belgelerde insanlığın yüzyıllardır ulaşmaya çalıştığı tüm insanların özgür, onurlu ve haklar yönünden eşit oldukları, bu haklardan herkesin ırk, cinsiyet, din, dil, maddi durum ve doğuş biçimi gibi nedenlerle bir ayrıma tabi tutulmaksızın yararlanmaları gerektiği gerçekleri ifade edilmiştir. Kuşkusuz bu iki belge modern insan hakları doktrinin uygulamaya yönelik en temel kaynakları olarak günümüzde hala geçerliliği olan belgelerdir. Bu bildirilerin önemi kavrandıkça temel metinlerde kısa cümleler halinde ifade edilen hükümleri açan ve üye devletlerin iç hukuklarına aktarabilecekleri yeni bildiri, sözleşme gibi metinler imzalanmıştır.

Bu sözleşmelere ve bildirilere imza atan devletler insan haklarıyla ilgili herhangi bir ihlalde bazı yaptırım ve müdahaleleri de kabul etmiş oluyordular. Böylece insan hakları geçerliliği uluslararası belgelerle kabul edilen ve tüm dünyanın onayladığı bir zaferle günümüze kadar olan yolculuğunu tamamlamıştır. Bu yeni bildiriler sonucu demokratik toplumlarda kişilere tanınan özgürlükler veya haklar; pozitif statü hakları, negatif statü hakları ve aktif statü hakları olarak üçe ayrılmıştır. Negatif statü hakları, kişinin devlet tarafından dokunulamayacak, kişinin özel alanının (inanç, düşünce özgürlüğü, kişi güvenliği gibi)sınırlarını çizen özgürlüklerdir. Bu haklar devlete negatif bir tutum, karışmama görevi yükler. Bu haklara aynı zamanda klasik haklar, devlet üstü haklar ya da temel haklar da denilmektedir. Pozitif statü hakları ise, vatandaşın devletten olumlu bir davranış hizmet ve yardım isteme haklarıdır (sağlık, eğitim, çalışma, sosyal güvenlik gibi). Bu haklara aynı zamanda sosyal haklar ya da devletçe tanınan haklar da denilmektedir. Aktif statü hakları ise, referandum seçme seçilme yollarıyla bireylerin toplum yönetiminde söz sahibi olma, kararlara katılma yetkisi veren, siyasi haklar da denilen haklardır.

Görüldüğü gibi insan haklarının tarihsel süreç içerisinde adım adım geldiği bugünkü noktadan tek bir geri adımı bile felaket olarak nitelenebilir. Eski dönemlerde bir çoğu hayal olarak kabul edilen bir çok özgürlük ve hakkın bugün yasalarla koruma altında olduğunu bilmek sevindiricidir. Fakat

yaşadığımız yüzyılda her şeyin yolunda olduğunu söylemekte bir yanılsamadan ibaret olacaktır. Küreselleşme sürecinde sermayenin giderek daha az elde toplanması, mülksüz, işsiz ve geçim araçlarından yoksun bırakılan kitlelerin yoksulluk ve açlığa terk edilmesi, dünya polisliğine soyunan sözde büyük devletlerin istedikleri ülkeleri çeşitli gerekçelerle sömürmeleri endişe ve korku içinde izlenmektedir. Bütün insanlığın daha iyi, güzel ve mutlu bir dünya için bu düzenin devamı için çalışanlara ortak bir tavır ve tepki koyabilmesi aklın, bilginin ve özgür düşüncenin önderliğinde olacaktır.

Sonuç:

Kütüphane kurumu yüzyıllardır üzerinde bilginin kayıtlı olduğu materyalleri toplayarak, düzenleyerek ve insanların kullanımına sunarak hizmet vermeye çalışmıştır. Bilgiyle insan arasında köprü vazifesi olan mesleğin elbette sağlıklı bir hizmet vermesi için bir takım yöntem ve teknolojilere yoğunlaşması kaçınılmaz ve gereklidir. Fakat uygulamanın getirdiği zorunlulukların bir mesleği ve mesleğin uygulayıcılarını tek başına motive etmesi beklenemez. Tüm toplumu kavraması gereken hizmet anlayışının yaralanması demek mesleğin saygınlığı ve mesleğin alandaki uygulayıcılarının verimliliklerinin zedelenmesi demektir. Nitekim ülkemizde mesleğin son 15-20 yıllık dönemde bileşim teknolojilerinin üzerine gereğinden fazla eğildiği, kütüphane kullanımının çağdaş teknolojiler ne kadar çok kullanılırsa o kadar artacağı gibi bir anlayışın hakim olduğu hissedilmektedir. İnsana hizmet götüren bir mesleğin hem teoride hem de pratikte teknolojisine gereğinden fazla yoğunlaşması ve alana profesyonel meslek elemanı yetiştiren üniversitelerin ilgili bölümlerinin de aynı anlayışın izinde olması düşündürücüdür. Bu göstergeler doğrultusunda da, insan ögesi yadsınarak ya da unutulurken yapılacak çalışmaların mesleki kimliğin zarar görmesi ve meslek uygulayıcılarının da görev bilincinden uzaklaşması anlamına geleceği unutulmamalıdır.

Mesleğin ne yapmaya çalıştığı ve bunu neden yaptığını ilişkin görüşlerin Batı Avrupa'da başlayan ve tüm dünyayı etkileyen düşünsel hareketler sonucu şekillenmeye başladığı görülmektedir. Bu düşünsel hareketler ve sonrası gelişen olayları tetikleyen şeyin ise insanoğlunun yüzyıllardır üzerinde düşündüğü tüm insanlar için eşit özgür ve adil bir dünya için hak arama eylemleri olduğu açıktır. Bu noktadan hareketle tüm kütüphane türlerinin hizmetlerinde odak noktası olarak insanı almaları ve teknolojilerini ya da enerjilerini ilk olarak onların hakları olan kütüphane hizmetlerini almaları için kullanmaları ilk zorunluluktur. Haklar perspektifinden oluşturulacak bir mesleki bakış açısının toplumsal sorunlara, ülkedeki ve dünyadaki gelişmelere kayıtsız kalmaması ve toplumsal sağduyuyla birlikte hareket ederek çağdaş, ilerici ve doğrunun yanında bir tavır

sergilemesi yukarıda anlatılmaya çalışılan düşünsel dokunun içselleştirilmesiyle olabilecektir. Zaten mesleğin etik kodlarının gelişiminin hep bu yönde olduğu da bir gerçektir. Bilgi ile ilgili gelişen her tür teknolojinin takibinin yanı sıra asıl beklenenin bunların toplumda hatta dünyada yaşayan tüm aktif ve pasif kullanıcı kitlelerinin maksimum yararına kullanılmaları yani uygulamaya şekillendirmesi gereken ana öğenin insan ve onun yararı olması yönündedir. Fakat mesleğin insanı temel alan bu anlayışının gerçek yaşamdaki karşılığının ülkemizde gerçekleştiğini söyleyebilmek tartışmalı bir konudur. Elbette bunun nedenleri ülkemiz gerçekleriyle değerlendirildiğinde kütüphanelere ayrılan ödeneklerin azlığından, izlenen kütüphane politikalarının yanlışlığına, eğitim sisteminin sorunlarından, kütüphaneci istihdamındaki yetersizlikler gibi bir çok sorunla olan iç içelikleri unutulmamalıdır. Bu olumsuzlukların kısmen de olsa aşılabilmesi için, mesleğin uygulayıcılarının yetiştiği üniversitelerin ilgili bölümlerinde verilen eğitimde de mesleğin sosyolojik ve felsefi boyutları ve insan faktörünün de teknik eğitimin yanı sıra ağırlıklı olarak öğrencilere kazandırılması gereklidir. İnsana hizmet götüren bir mesleğin uygulayıcılarını yetiştiren üniversitelerin ilgili bölümlerinin de insan hakları dersini programlarına koyarak öğrencilerin toplumsal ve ahlaki sorumluluklarını mesleki kimlikle bütünleştirmeleri sağlanabilir. Avrupa Birliği'ne katılma sürecinde olan ülkemiz için, Avrupa Konseyi'nin insan haklarının korunması ve öğretilmesi için üniversitelerin ilgili bölümlerinde çeşitli disiplinler içinde insan hakları dersinin zorunlu ya da seçmeli ders olarak okutulması için tavsiye kararları olduğu da unutulmamalıdır.

Kaynakça

- Alakuş, Meral.(1991). Bilgi Toplumu. Ankara : Kütüphaneler Genel Müdürlüğü.
- Baysal, Jale.(1991).Kitap ve Kütüphane Tarihine Giriş.İstanbul : Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi.
- Çapar, Bengü.(1987).²Kütüphane hizmetlerinin planlanmasında Unesco'nun rolü ve Türkiye"²Türk Kütüphaneciliği 1(4):162-174.
- Kongar, Emre.(2002).²Çerçeve Sunuş" Değişen Türkiye'de insan hakları açısından sosyal hizmetler içinde(37-49).Editör Kasım Karataş.Ankara : Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği.
- Mumcu, Ahmet.(1992).İnsan hakları ve kamu özgürlükleri. Ankara : Savaş Yayınları.
- Sencer, Muzaffer.(1988).Belgelerle insan hakları. İstanbul : Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Soysal, Özer.(1998). Bilginin yazgısı.Ankara:Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Talas ,Cahit.(1990).Toplumsal Politika.Ankara : İmge Kitabevi.
- Yılmaz, Bülent.(1999).²Halk kütüphanelerinin toplumsal kaynakları üzerine bazı saptamalar: Bir giriş"²Bilginin serüveni:Dünü,bugünü ve yarını:Türk Kütüphaneciler Derneği'nin 50 yılı uluslar arası sempozyum bildirileri 17-21 Kasım 1999.Ankara içinde.(544-564)Yay.Haz.Özlem Bayram..[ve başkaları] Ankara:TKD.
- Yılmaz, Bülent.(1996)."²Unesco Halk Kütüphanesi Bildirgesi:1972'den 1994'e" Türk Kütüphaneciliği, 10(2):157-163.